

ОБРЕДНИТЕ ПЕСНИ НА ТАВРИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ: КУЛТУРНИ ТРАДИЦИИ В ЧУЖДОЕТНИЧНА СРЕДА

Наталия Краско

ДПУ „Богдан Хмелницки“ – гр. Мелитопол, Украйна

THE RITUAL SONGS OF BULGARIANS IN TAVRIA: CULTURAL TRADITIONS IN A MULTI-ETHNIC SOCIETY

Natalia Krasko

University „Bogdan Hmelniczki“ – Melitopol, Ukraine

Abstract:

The author explores the ritual songs still preserved and valued among the Bulgarian diaspora in Tavria. She focuses on the dynamics of the ritual year and the performance of ritual songs during socialism and in the post-soviet period.

Key words: ritual, folk songs, identity

На територията на Украйна вече повече от век и половина живее многочислена българска общност, откъснала се като единен етнически масив от метрополията и попаднала в рамките на чуждоетнична среда. При това е необходимо специално да се подчертае, че освен българи в качеството на колонисти в новозавоюваните от Русия територии в края на XVIII и първата половина на XIX в. се заселват и други етнически общности: немци-менонити, чехи, както и преселници руснаци и украинци, усвояващи новите територии. Едновременно с това там остават и компактни групи от местното население – ногайци, татари и караими. В продължение на много години формираната българска диаспора е съществувала в ситуация на междуетнични контакти, които водят до взаимодействие на културните традиции. Независимо от това българската диаспора е съхранила своята самобитност.

Съвременната етнология отделя особено внимание на изучаването на етническите културни феномени, сред които народните обреди и обичаи, които са своеобразна съкровищница на най-значителните елементи на народната култура.

Обредността е една от най-ранните прояви в културния живот на човечеството и без нейното проучване не би могло да се разбере по-нататъшното развитие на човешката култура. Още в първобитното общество обредността е изпълнявала познавателна, възпитателна, емоционално психологическа и естетическа функции (Горовой 1988: 78).

В процеса на своето историческо развитие и в трудовата си дейност човечеството е изразявало чрез обредите и ритуалните действия своя мироглед, защитавало се е от чуждата и враждебна общност и е създавало природния, необходим на организма ритъм: работа и почивка. По време на изпълнението на всеки обред се е предвиждала и съпровождаща песен, която имала не само обществена функция, но и значение, много по-широко отколкото простия развлекателен акт.

В настоящата статия ще бъде изследвано функционалното значение на обредната песен в живота на таврийските българи.

Актуалността на този проблем е обусловена от активизацията на процеса на духовно възраждане на народната култура сред българската диаспора и стремеж за съхраняване на етнокултурното наследство, останало от предците. През последните 20 години на територията на Украйна се наблюдава своеобразно културно възраждане на етническите малцинства. Българската общност има една от водещите роли в този процес. Създаването на културно-просветни български дружества, към всяко от които има самодеен фолклорен състав, целят не само съхраняването на етническата самобитност, но и запознаването на младото поколение с позабравените вече (особено в градовете) български традиции.

Българите донесли със себе си на украинска земя своята бит, обичаи, култура и народна словесност, което привлякло вниманието на изследователите още през XIX век. Първите записи на български песни са дело на украинския славист Юрий Венелин. В края на XIX и началото на XX век се появяват първите сборници с народна поезия

на българските преселници: “Български народни песни, събрани в с. Преслав и с. Строгановка, Русия” от И. Тодоров, “Песни на бердянските българи” от А. Варбански и др. Народното творчество на българската общност в Крим изследва О. Музиченко. Особен принос в изследването на фолклорно-етнографската култура на българското население в Украйна прави М. Державин др. (Горбань 2000: 24–33).

Говорейки за ролята на песните в живота на традиционното общество, е необходимо да отбележим, че първоначалното изпълнение на песните било обусловено предимно от обредните ситуации. В традиционната култура на което и да било общество обредите са се изпълнявали в кризисни моменти в природата или в човешкия живот. В природата това са били преходите от един сезон в друг, а в човешкия живот – раждането, сватбата и смъртта.

Като най-важно достижение в културата на който и да било народ се смята песента. Бидейки един от най-старите музикални жанрове, тя може да се превърне в ключ за разкриването на спецификата на обредите и ритуалите в традиционното общество.

Известно е, че във всяка народна култура в продължение на историческото развитие се създават своеобразни езици, чрез които се предава специфична информация между хората, които ги владеят. В научната литература те се наричат културни кодове, тъй като чрез тях се кодира съответното съдържание. Естествено, с най-голяма последователност тези „кодове” се използват най-често в ритуалите, които изпълняват главна роля в традиционната култура (Левинтон 1988: 115).

Ритуалът е символична форма на поведение на хората, чрез която се осъществява диалог на социума с висшите сили, а цялата система от известните в традиционното общество обреди регламентира общуването между световите и е насочена към обезпечаване на благоденствието на колектива (Пашина 2005: 568). Именно в процеса на изпълнение на съответните ритуали се открояват с особена яснота кодовете в културната традиция (предметен, пространствен, вербален, акустичен и др.).

Звуковият код е един от най-важните способности на комуникация не само сред човешкия социум, но и между света на хората и света

на свръхестествените сили. Като правило в ритуалите се използват непривични форми на звуково общуване. Думите се подреждат по особен начин, като на текста се придава съответен ритъм, стиховете се римуват, използват се речитативи и скороговорки и др.

В рамките на настоящото изследване е невъзможно да се обхванат целият спектър в обредните песни на таврийските българи, поради което ще бъдат разгледани само определни цикли песни от календарната обредност на селата Богдановка и Степановка в Приазовски район, Запорожка област, изпълнявани на Коледа и Лазаровден, както и песни, изпълнявани на Еньовден и по време на обичая „Пеперуда“. Те, макар и вече по-често изпълнявани извън съответните обреди и ритуали, свидетелстват за ролята им в традиционната култура. Подборът на празниците не е случаен: Коледа и Лазаровден са били своеобразни „гранични зони“ не само в сезоните, но и в развитието на младежите и девойките, а Еньовденската обредност и Пеперуда представят прякото общуване между световите.

Използваните песни са записани предимно през последните 3 години от краеведа Владимир Добрев (Добрев 2009: 310).

Най-важният зимен празник за българските преселници е Коледа (Рождество Христово). Той е свързан с мъжката инициация, следи от която са запазени в коледните песни. Според българския изследовател Иван Добрев в коледните песни на славянските народи е запазен праславянският космогонически мит, който се разказва и разиграва по време на празника: Зимното слънцестоене се възприема като смърт на природата (хаос), „раждането“ на новото слънце – като възстановяване на космическия порядък (Добрев 1982: 240).

Важно е да се отбележи, че в песните, записани на терен в Таврия, почти отсъства езикова интерференция, особено силна в битовото общуване. Същевременно е забравено много от митологичното съдържание на обряда едновременно с ограничаването на състава на съответния песенен цикъл. Запазен е спомен за коледуването, когато в нощта на Рождество коледарите са обикаляли селото и влизали са във всеки дом. Съответно едни от песните се пеели по пътя, а други – в домовете, при това на всеки член на семейството. На улицата, пред двора на съответния дом, те пеели:

Сънян ли си, будян ли си, стани ни,
ниня, ниня, стани ми, господине.
Ку си сънян – събуди са,
ку си будян – отвори ни,
че ти идат добри гости,
добри гости коледари.
Отвсякъде хабер носим:
овците са изягниха,
кравите са изтелиха,
козите са изяриха.

В дома се пеели песни на стопаните, на младоженци, на мома, на малки деца (момчета и момичета). Особен интерес представлява песента, предназначена за малки момчета:

...Чи станал си млад Иванчо
на колада да пупее,
де гу чул царь Кустадин
да си земи млад Иванчо
да му служи царювата...

Митичният образ на цар Костадин често се среща в песните на приазовските българи. Той може да се свърже с император Константин Велики, смятан за символ на царската власт. Поради това в „предсказанието“ към невръстното момче, че ще стане приближен на царя, прозира пожеланието за власт и богатство, но същевременно – и своеобразно предчувствие за установяването на новия световен ред.

Още по-добре са съхранени митологичните корени на коледния цикъл в песента, предназначена за мома:

Пуфалила са моян майка
снощи вечер на седянка
пред момите, пред момците
чи си има малка мома,
ясян месец да надсява,
ясну слънци да надгрыва...

Тук може да се види не само възхищението от необикновената хубост на девойката, а по-скоро спомен от стария мит за установяването на новия световен ред, в който чрез женитбата си за слънцето се възцарява новата владетелка на света.

Самите коледари в българския фолклор се възприемали като пришълци от ония свят, които осъществяват връзката между долния свят, света на предците и горния свят, света на хората. Поради това те носят със себе си благослов за бъдеща богата реколта, а също така се представят и като победители над злите сили.

Всеки стопанин се радвал на идването на коледарите и се старяел щедро да им се отплати.

Те му пели дубра пясин
дубра пясин на колада.
Той ги дари дубра дарба:
вят, превят кравай,
на кравая сребро, злату...

Разглеждайки цитираните коледни песни може да се отбележи, че те преди всичко имат ритуално значение, изпълнявали особена роля в бита на селяните. Те сякаш програмирали в настъпващата година здраве, благополучие, добруване на стопаните. Едновременно с това песните имат инициационна функция. Някога коледували само ергени, достигнали брачна възраст. На Богоявление те се очиствали чрез поръсване със светена вода, а след Ивановден в традиционната българска култура започвали сватбите.

Съветизацията на обществото и образуването на колхозите повлияли на коледарската обредност, а следователно – и на песните, които я съпровождали. Коледната обредност се смесила с новогодишната. Вече започнали да обикалят селото главно момчета в предбрачна възраст, дори и деца, носещи звезда. Обредът се е формирал под влиянието на украинския обичай „Хождение со звездой” (Ходене със звезда), като на мястото на осмиконечната звезда се носела петолъчна. Пеели се коледарски песни, чийто текст бил значително редуциран. Почти изчезнали песните-пожелания към всеки член от семейството. А най-вече бил загубен инициационният смисъл на обреда, като на 13 януари ходели отделни групи момчета и момчета, а сутринта на 14 (Васильовден) ходели само момчета.

По-незавидна е съдбата на големия момински празник Лазаровден, който се отбелязвал в съботата преди Цветница (Връбница). Освен прославата на земното плодородие в песенната традиция, съпровождаща лазаруването, в него присъства поетиката на любовно сватбения мотив. Основен смисъл на празника бил представянето пред общността на достигналите брачна възраст девойки, които могат вече да се годяват (Добрев 1982: 240). В съвременността се правят опити за възраждане на този обичай, главно в рамките на културните дружества.

Според спомените на информаторите на Лазаровден млади девойки, облечени в празнично, със специални украшения на главите, танцували по улиците несклучено хоро и пеели обредни песни. Вярвало се, че лазарувалите моми не са подвластни на зли магии.

До средата на XX век празникът „Лазар“ е съществувал в обредния календар на приазовските българи. И макар да е забравена инициционната му роля, обредните песни, които са се изпълнявали, се помнят и до сега.

Ой Лазаре, вуйниче,
за ко плачеш, мумиче
ой Лазаре, Лазаре
ицата ти смазани
ут кошничка капали, капали
кучанца ги лапали, лапали
мумиченца плакали, плакали.

Тази песен отдавна е загубила своя първоначален смисъл, и никой не се замислял, че Лазар е митическият жених, който не би могъл да изпълнява съпружеските си задължения поради физиологична непълноценност. Песента се възприема на битово ниво като шега с лазарките. Независимо от това би било интересно да се изследва същинското ритуално значение на лазарските песни. Те, както и коледните, били предназначени за всеки член от семейството. В тях се пее за решаването на битови или семейни проблеми. Например в песента, която се пее на ерген, се описва момент от представянето на момите пред общността и се разкрива желанието на младежа да отиде на огледа и да си избере любима:

Юнак майка пита:
мале, мила мале
мале, мила мале
на згледа да ида
на згледа да ида
куя да залибя
куя да залибя...

Подобен характер има и песента, предназначена за поделки
(момичета в предбрачна възраст) или за малки деца:

Мари моме манинка
ощи ли си манинка
що си двори ни митеш
що си столи ни редиш
или чакаш Лазара
Лазар двори ни мете
Лазар столи не реди
Лазар оди применен
С бяла кърпа забраден.

Заспалу ми дитенци
пуд бял, червен триндафял,
пуд бял, червен триндафял,
пуд морава люляка
пуд морава люляка.
Майка му гу люляши,
майка му гу люляши,
баба му гу будиши
баба му гу будиши:
Стани, стани дитенце,
стани, стани дитенце,
да си видиш Лазара
Лазар не ката ден
Лазар идин в гудина
Лазар идин в гудина
какъф Лазар приминен

какъф Лазар приминен
с бяла кърпа забраден.

Предназначението на тези песни е да привлече вниманието на малките деца към пристигането на лазарките, за да разберат, че такъв празник не е всеки ден. Затова е много важно да се посрещне с добре подреден дом и в бодро състояние.

Текстовете на песните, предназначени за младоженци, били насочени към пожелания за любов, благополучие и много и здрави деца.

Сиви бели гълъби
каде си ми лятали
каде си ми лятали
у царюви двурови
у царюви двурови
какво прави царицата
царюм риза круеше.
дитенци си дръжаши.

Най-големият летен празник е Еньовден, Бильобер, денят на лятното слънцестоене, разгар на коситбата, скоро след който започва жътвата. Обредните песни са насочени не само към пожелания за богата реколта, но имат и дълбок митологичен подтекст. Необходимо е да се отбележи, че празникът е граничен – смята се че слънцето, достигнало своя зенит, от този ден започва да намалява.

Иван на Добра думаша
Добро льо, мума убава,
я изляс Добро, навънка
я изляс, Добро, пугленни:
дур три талиги минават.
Първата, Добро, ас житу,
фтората, Добро, ас просу
третията, Добро, ас сяну.
Мош ли ги, Добро, запалиш?
Добра на Иван думаша:

Байне ле, батю Иване,
Първата талига запалям,
втората талига запалям,
яла бре, третята ни можа!
Там има билка сякаква
Утровна билка раздяла.

В образа на Добра прозира змеицата, която се страхува от билките. Това отвежда към прастари магически практики и вярвания, представени в енъовденската обредност, които обаче са безвъзвратно забравени от приазовските българи. Останала е само песента, която неизменно се свързва с Енъовден. И тя е своеобразно свидетелство за забравени ритуали.

И така обредните песни в съвременността се изпълняват в различни битови ситуации, описват различни елементи на празника или празнични практики, дори ако самата празнична обредност вече не съществува, често регулират отношенията между възрастните и децата, имат възпитателна функция.

Необходимо е да се отбележи, че представените песни са запазени до днес в своя оригинален текст, за което свидетелства сравняването на последните записи с текстовете, публикувани в началото на ХХ век. Това се обуславя от факта, че по време на обичайните селскостопански дейности най-дългата песен действала против умората. Те се изпълняват и сега по време на стопанска дейност, на празник или на трапеза.

Най-ярък пример за магическия аспект на обредните песни са заклинателните песни. Особеностите на този жанр са в това, че той е свързан с вярата в магическата роля на словото, характерна за много култури. Назоваването е смятано за равнозначно на манипулация на съответния обект.

Такъв е обредът за предизвикване на дъжд „Пеперуда”, при който се изпълняват в най-чист вид заклинателни песни. Този обред е заемал най-важно място сред летните празници. Той не е свързан с определена дата и се е провеждал по време на засуха.

Централен персонаж в него е пеперудата – увито в зеленина момиче – сираче, което се развежда из селото. Във всеки двор участ-

ниците в процесията пеят, а пеперудата танцува през всичкото време, докато продължават песните. Песента на пеперудата всъщност е своеобразна молитва за дъжд (Аносова и др. 2005: 296, Колев 2002: 284, Пашина 2005: 568):

Пеперуда лятала, лятала
ут Госпуда слятала, слятала.
я дай Боже, дъш дребян, дъш дребян
да си роди житуту, житуту
и прусуту, и прусуту!

След изпълнението на обредните песен и танц стопаните поливат пеперудата с вода, което изпълнява ролята на имитативна магия – предизвикване на дъжд. Накрая те даряват изпълнителите на обряда с продукти.

Основното значение на заклинателната песен било своеобразната „манипулация” на природните сили чрез магията на словото и на ритуалните действия.

В съвременността обредът за дъжд в изследваните села не се практикува, но песента, която съпровождала обряда, е запазена като детска залъгалка. Бабите я разказват на внуците си по време на дъжд или когато се очаква да завали.

И така, запознавайки се с някои от обредните песни на таврийските българи, може да се утвърди, че те се изпълняват освен обредно-магически и възпитателни функции: приучават на акуратност, пестеливост, трудолюбие и любов, дават възможност да се опознае историята, културата и традициите на своя народ.

Независимо от това е необходимо специално да се отбележи, че традиционната култура на всеки народ отразява измененията, които той претърпява в продължение на историческото си развитие. Именно вследствие на продължителните исторически процеси (политически, социално-икономически, културно-религиозни) произлизат различни изменения в традиционната култура на етноса.

В продължение на век и половина културната специфика на българската диаспора в Украйна се е изменяла под влияние на царския режим, църковните канони, политиката на съветската власт и накрая – на възникването на автономната украинска държава. Най-

податлив на тези влияния се оказва обредният фолклор. Отмирането на много обреди и обичаи, а заедно с тях – и обредно-магическия характер на обредната песен става постепенно. Най-интензивна динамика на промените се наблюдава през ХХ в. Процесите на трансформация на обредните песни през този период може да се разделят условно на няколко етапа:

Значителна роля за съхраняването на славянските народни обичаи и обреди играла църквата. Приемайки и частично изменяйки многочислените езически обреди и обичаи, тя ги включва в църковното богослужение. Благодарение на това е съхранена самобитната обредност на българските преселници, която е свързана с православния календар. Обаче църквата прилага значителни усилия за отстраняването на езическите елементи. В резултат от това много ярки ритуални обреди (напр. Кукери) били завинаги унищожени. Но именно благодарение на църковните забрани някои народни обреди се извършвали тайно от свещеника, което в резултат е консервирало народните традиции. Един от тези обреди е Пеперуда, който се е запазил сред българското селско население на Украйна до 70-те години на ХХ век.

С установяването на съветска власт и създаването на колхози се изменя начинът на живот и стопанисване на земята, ускоряват се темповете на живота, което води до съкращаването на песенните текстове (отстраняват се повторенията). През 30-те години на ХХ в. по заповед на съветските власти се прекратява съществуването на националните райони и съответно се спира развитието на традиционна култура. Постоянството в изпълнението на традиционните български обреди и на песните, които ги съпровождат непрекъснато се размиват и се нарушава тяхната стабилност. Т. напр. в коледарската обредност на приазовските българи се наблюдават отделни елементи от украинската традиция, каквото е Ходенето със звезда. Коледните песни се пеят главно на стопанина и стопанката, а другите се помнят само от възрастните. Част от обредите изчезват напълно, каквото е лазаруването.

С обявяването на независимостта на Украйна започват процеси на възраждане на културните традиции на националните малцинства, живеещи на нейна територия. Във връзка с това започват да се създа-

ват організації на етнічний принцип, които чрез своята културно творческа, научно просветна и учебна дейност възраждат националната самобитност. В процеса на възраждане на народната култура на българската диаспора активно се привличат хора с български корени (учени, интелектуалци и др.)

В заключение ще отбележим, че традиционният обред и обредната песен, като негова важна съставка, е практически неизчерпаем източник за изследване благодарение на тяхната взаимовръзка с различни сфери на културата. Изучаването на тази тема е интересно и актуално преди всичко благодарение на неговата насоченост към процеса на самовъзпроизвеждане на етноса в историята и съхранението на националната самобитност в условията на съвременността.

ЛИТЕРАТУРА

Горбань, І., 2000: Фольклорна культура болгарської діаспори у дослідженнях українських учених кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. – Проблеми слов'язознавства. Вип. 51. 2000, с. 24–33.

Горовой, В. Н., 1988: Обрядность в зеркале времени. Днепропетровск: Проминь, 1988.

Добрев, В., 2009: Чушмелій. Мелітополь – Велико Търново, 2009.

Добрев, І., 1982: Произход и значение на праславянско консонантно и дифтонгично склонение. София, 1982.

Етносоціальне буття народів Запорізького Приазов'я в геокультурному контексті. 2005: заг. ред. проф. І. П. Аносова, Л. В. Афанасьєвої, М. В. Крилова, М. В. Пригаро. Запоріжжя: обласна державна адміністрація; Мелітополь: МДПУ; Сімферополь: Таврія, 2005.

Левинтон, Г. А., 1988: Понятие “кода” в исследовании обряда. –В: Фольклор: проблемы изучения, сохранения, пропаганды: Тезисы всесоюзной науч.-практ. конф. М., 1988.

Колев, Н., 2002: Българска етнография (етнология). В. Търново, шесто преработено и допълнено издание, 2002.

Пашина, О., 2005: Народное музыкальное творчество. СПб., 2005.